

TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜ: TÜRKİYE AB ÜLKELERİ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Arş.Gör.Dr. Haşim AKÇA

Çukurova Üniversitesi

İkt. ve İdari Bil. Fakültesi

Maliye Bölümü

hakca@cu.edu.tr

ÖZET

Türkiye’de telekomünikasyon sektöründe 1983 yılından 1993 yılına kadar hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Bu sürede dünyada gerçekleştirilen teknolojik gelişmelere telekomünikasyon sektöründe hızla uyum sağlanmıştır. AB ülkeleri ile Türk telekomünikasyon sektörü karşılaştırıldığında sektörün AB ülkelerine göre geri olduğu bazı göstergelerde ise AB üyesi ülkeleri yakaladığı ve bazı ülkeleride geçtiği çalışmada ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Telekomünikasyon sektörü, Mobil telefon hizmetleri, Düzenleyici kurum, Ana hat,

ABSTRACT

Between the years 1983 and 1993, there was a rapid development in the Turkish telecommunication sector. During this period, telecommunication sector rapidly accomodated the technological progresses in the world. Comparing the telecommunication sector in EU countries and in Turkey, for particular indicators the Turkish telecommunication sector has been less developed, for some indicators the sector has caught the EU members countries, for other indicators the sector has been developed.

Key Words: Telecommunication sector, Mobile phone services, Regulatory authority, main line

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinde dönüm noktası olan 24 Ocak kararları ile birlikte Türkiye’de piyasa ekonomisine geçiş çalışmaları başlamış ve askeri ihtilal sonrası iktidara gelen siyasi parti tarafından 1983 yılından itibaren ekonomide yapısal değişim e geçilmeye başlanmıştır. Bu dönemde dünyada yaşanan gelişmeler yakından takip edilmiş ve yaşanan teknolojik değişikliklere uyum sağlama konusunda hızlı atılımlar yapılmıştır. Telekomünikasyon sektörü yaşanan gelişmelerin en fazla görüldüğü sektörlerin başında gelmektedir.

Telekomünikasyon sektöründe 1980’li yılların ikinci yarısında gerçekleşen gelişmeler sonraki yıllarda yavaşlama eğilimine girmiştir. Türk telekomünikasyon sektörü nüfus yapısı da dikkate alındığında Avrupa’nın önemli piyasalarında birisidir. Çalışmada öncelikle Türkiye’de telekomünikasyon sektörü incelenecek ve Avrupa birliği ülkeleri ile telekomünikasyon sektörünün karşılaştırması yapılacaktır. Çalışmada Telekomünikasyon sektörü ile ilgili olarak yapılan karşılaştırmada verilerde tutarlılık sağlanması amacıyla Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) 2002 istatistikleri

kullanılmıştır. Karşılaştırmanın sağlıklı olabilmesi için tüm ülkelerde tam verilerin olduğu 1993-2000 yılları arasındaki veriler alınmıştır.

1. Türkiye’de Telekomünikasyon Sektörü

Türkiye’de telekomünikasyon sektörü ile ilgili görev 1924 yılında çıkarılan 406 sayılı kanunla Posta ,Telgraf ve Telefon(PTT) Genel Müdürlüğüne verilmiştir. 406 sayılı kanunla tekel olarak telekomünikasyon sektöründe faaliyet gösteren PTT’nin bu görevi 1 Temmuz 1994 yılına kadar devam etmiştir. 1 Temmuz 1994 tarihinde 4000 sayılı kanunla telekomünikasyon hizmetleri Posta ve Telgraftan ayrılarak Türk Telekomünikasyon A.Ş. kurulmuştur.

Türkiye’de telekomünikasyon sektörü 1983 yılından itibaren altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde tüm dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler Türkiye’de de yakından takip edilmiş ve teknolojik yeniliklere uyum sağlama konusunda hızlı atılımlar yapılmıştır. 1994 yılından itibaren Türkiye’de, Türk Telekomünikasyon A.Ş.’nin özelleştirilmesi ile ilgili olarak çeşitli kanunlar çıkarılmasına rağmen çıkarılan kanunların Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi Türk Telekom’un özelleştirilmesi önündeki en önemli engeli oluşturmuştur. Ancak 1999 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile uluslararası tahkimle birlikte Anayasaya özelleştirme kavramı sokulmuştur. Anayasa da özelleştirme kavramının yer alması ile Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının önüne set çekilmiştir. Uzun Mesafeli Telefon Hizmetleri (UMTH) ile ilgili olarak 13 Nisan 2004 tarihinde UMTH yönetmeliği yayınlanmış ve 40 tane işletmeye İmtiyaz Sözleşmeleri ile UMTH lisansı verilmiştir¹. Bununla beraber sabit telefon hizmetleri hala Türk Telekom tarafından tekel olarak sunulmaya devam etmektedir.

Türk Telekomünikasyon sektöründe dönüm noktası yaratan yasal düzenlemelerden bir diğeri ise, Ocak 2000’de çıkarılan 4502 sayılı kanundur. 4502 sayılı kanunla Telekomünikasyon sektöründe düzenleyici kuruluş olarak Telekomünikasyon Kurumu oluşturulmuş ve sektörde fiyatlandırma, arabağlantı ve hizmetin kalitesi v.b. diğer konularda teknik yönetmelikler ve idari regülasyonlar yapmaya, görev sözleşmesi, imtiyaz sözleşmesi, telekomünikasyon ruhsatları ve genel izinlerin şartlarına uyulmasını denetleme ve bazı mali yaptırımları uygulama görevleri Telekomünikasyon Kurumu’na verilmiştir. Telekomünikasyon Kurumu tarafından telekomünikasyon sektörü ile ilgili regülasyonlar, ilgili AB karar ve direktifleri ile uyumlu hale getirilmektedir. Örneğin, tarife regülasyonları, AB Tarife Direktiflerinde belirtilen hizmetin etkin olarak sağlanması, maliyet esası, eşitlik, ayrımcılık yapmama, şeffaflık ve çapraz-sübvansiyonlara müsaade etmeme gibi ilkeleri içermektedir. Aynı şekilde, Telekomünikasyon Kurumu, yetkilendirme, arabağlantı, ulusal dolaşım, numaralandırma ve numara taşınabilirliği gibi hususlarda AB Müktesebatına uygun düzenlemeler hazırlamaktadır (OECD2002).

Türkiye’deki son ekonomik kriz ve IMF ile Dünya Bankasının buna müdahaleleri de, yapısal reform üzerinde doğrudan doğruya bir etki yapmıştır. Özellikle 2000 ve 2001 yıllarında çıkarılan kanunlarla Türk Telekom’un %100 özelleştirilmesinin

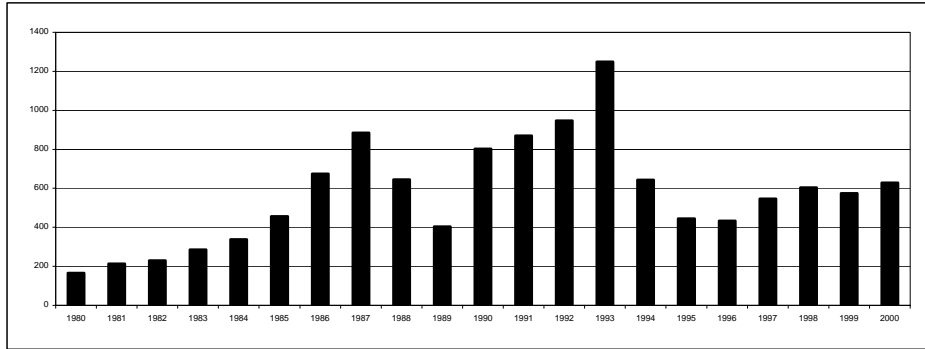
¹ www.tk.gov.tr.

kararlaştırılması, sabit hat piyasasının 2004 yılına kadar tamamen rekabete açılması ve eğer Türk Telekom'un hisselerinin %50'sinden fazlası özelleşirse bunun daha önce yapılması yönünde kararlar alınmış olmasına rağmen Türk Telekomun özelleştirilmesi 2005 yılı Kasım ayında gerçekleşmiştir. Türk Telekom'un %55 hissesi blok olarak 6 milyar 550 milyon dolara Öger Telekom'a devredilmiştir.

1.1 Telekomünikasyon Sektöründeki Gelişmeler

1980'li yıllarda tüm dünyada telekomünikasyon alanında yaşanan gelişmelere, Türkiye'de telekomünikasyon sektörünün bağlı olduğu kurum olan PTT hızla ayak uydurmuş ve büyük bir yatırım atağı başlatarak sektörün büyümesi sağlanmıştır. Şekil 1'de görüldüğü gibi telekomünikasyon yatırımları 1980 yılında 166 milyon dolar iken, 1983 yılında yaklaşık olarak 285 milyon dolara ve 1987 yılında ise 884 milyon dolara yükselmiştir. 1993 yılında telekomünikasyon yatırımları zirve noktaya ulaşarak 1 milyar 248 milyon dolara ulaşmıştır. Ancak bu tarihten sonra 1994 krizinin etkisiyle beraber telekomünikasyon yatırımlarında % 50 civarında azalma olmuştur. Bu azalmanın nedeninin ise, yaşanan ekonomik kriz nedeniyle ortaya çıkan bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla yatırımlarda yapılan kısıtlamalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. 1997 yılından itibaren tekrar artmaya başlayan telekomünikasyon yatırımları 2000 yılında ancak 1993 yılı yatırım miktarının yarısına ulaşabilmiştir.

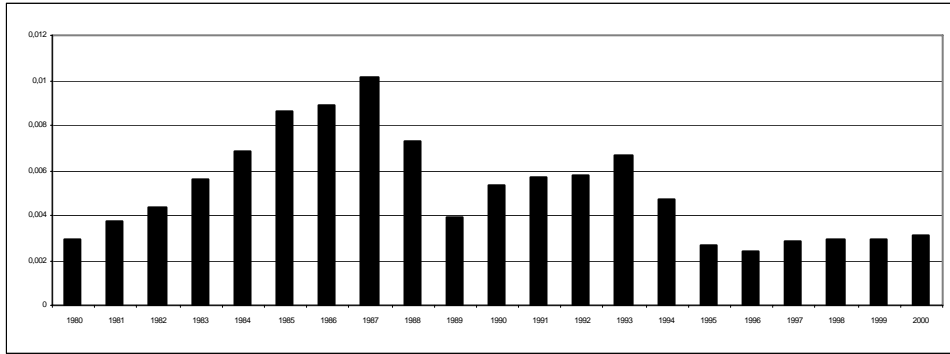
Telekomünikasyon yatırımları ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise, 1983 ve 1984 yılları dışında, telekomünikasyon altyapısına yönelik yapılan yatırımların önemli bir bölümü PTT'nin kendi kaynaklarından karşılanmasıdır. Hükümet bütçesine ek bir yük getirmeden gerçekleştirilen yatırımlarda PTT'nin öz kaynak finansman oranı 1983-1993 döneminde ortalama %81 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem içinde PTT, karının ortalama % 49.6'sını telekom altyapısına harcamıştır. Yatırımların finansmanı için kullanılan ikinci önemli fon kaynağı olan dış krediler ise, 1990'lı yılların başından itibaren artarak 1994'te %34'e kadar yükselmiştir (Yılmaz 2000).

Şekil:1. Telekom Yatırımları (Milyon\$)

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

Şekil 2’de ise telekomünikasyon yatırımlarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı gösterilmektedir. 1983 yılında telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payı %0.5 civarında iken bu oran telekomünikasyon sektöründe yaşanan hızlı gelişmelere paralel olarak 1987 yılında %1’ aşmıştır. 1988 yılından itibaren telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payı azalmaya başlayarak 1989 yılında %0.4’ ün altına düşmüştür. 1994 yılına kadar tekrar artmaya başlayan telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payı %0.7 civarında gerçekleşmiştir.

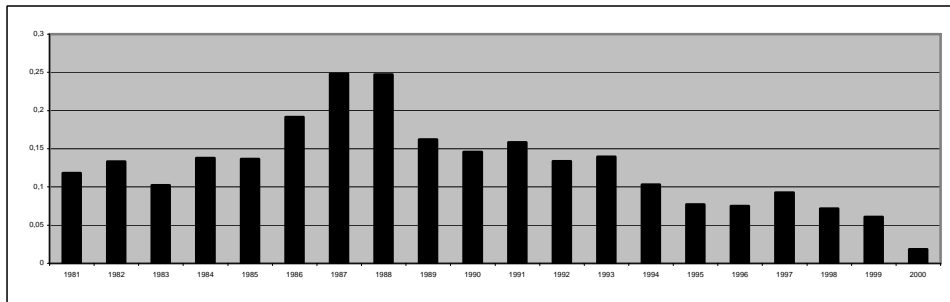

Şekil:2 Telekom Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: ITU, “World Telecommunication Indicators Database”, 2002

Yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan ekonomik kriz nedeniyle telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payı tekrar düşmüş ve 2000 yılında %0.3 civarında gerçekleşmiştir.

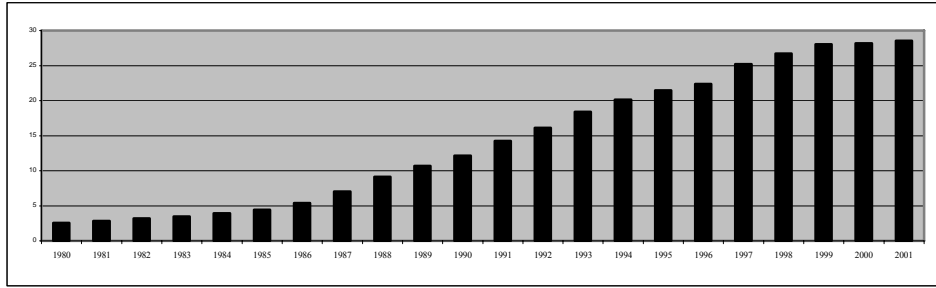
Telekomünikasyon sektörünün bir diğer göstergesi de ana hat yoğunluğudur. Ana hat yoğunluğu büyüme hızı Şekil 3’te görülmektedir. 1980’li yılların ilk yarısında ortalama %0,14 civarında iken bu oran telekomünikasyon sektöründe büyük atılımların yapıldığı 1987 yılında %0,25’e yükselmiştir. 1989 yılından itibaren ana hat yoğunluğu büyüme hızı %0,15 civarında gerçekleşmiştir.

Şekil: 3 Ana hat Yoğunluğu Büyüme Hızı (%)

Kaynak: ITU, “World Telecommunication Indicators Database”, 2002

1994 yılından itibaren ana hat yoğunluğu büyüme hızı %0,1'in altına düşmüştür. 2000 yılında ana hat yoğunluğu büyüme oranı % 0,2 civarında gerçekleşmiştir. Ancak özellikle son yıllarda ana hat yoğunluğu büyüme hızındaki düşüşün nedeni olarak, mobil telefon kullanımının yaygınlaşmasını söylemek mümkündür. Ana hatlarla ilgili bir diğer gösterge ise Şekil 4'te gösterilen yüz kişiye düşen ana hat miktarıdır. Ana hat miktarındaki artış sunulan hizmetin kalitesinin artmasının da bir göstergesidir. yüz kişiye düşen ana hat miktarı 1980 yılında 2,5 iken bu miktar 1985 yılında 4,5 olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında 20 olarak gerçekleşen yüz kişiye düşen ana hat 2001 yılında 28.3'e çıkmıştır. Fakat yine de, yüz kişiye düşen ana hat miktarı OECD ana hat ortalaması 52.8'den çok geride bulunmaktadır (OECD 1999; 2002; ITU 2002).

Şekil:4 100 Kişiye Düşen Ana hat Miktarı

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002; OECD "Communication Outlook", OECD, Paris, 1999.

Ana hat yoğunluğu ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise Türk aile yapısının kalabalık olması nedeniyle, telefona istediği zaman ulaşılabilceği için, yüz kişiye düşen ana hat miktarı gerçekte çok daha yüksek miktarlardadır. OECD ülkeleri ile kıyaslama yapılırken bu noktanın da dikkate alınması gerekir. Aksi takdirde Türkiye'de telefon kullanımı ile ilgili sağlıklı bir analiz yapmak güçleşir.

1.2 Telekomünikasyon Sektöründe Sunulan Diğer Hizmetler

Telekomünikasyon sektöründe sabit telefon hizmetleri, mobil telefon hizmetleri, Kablo TV, internet, radyo ve TV yayınları v.b. diğer hizmetler sunulmaktadır. Halen piyasada, yukarıda anlatılan sabit telefon hizmetleri sunucusu olarak Türk Telekom faaliyet göstermektedir. Ayrıca başlangıçta iki olan GSM mobil telefon operatörü sayısı Nisan 2000'de İş-Tim şirketi Aria ismi ile üçüncü GSM operatörü olarak hizmet vermeye başlamıştır. Daha sonra Türk Telekom Aycell adı altında piyasaya girmişse de Şubat 2004'te Aria ve Aycell GSM operatörleri Avea ismi altında birleşmişlerdir.

1.2.1 Mobil Telefon Hizmetleri

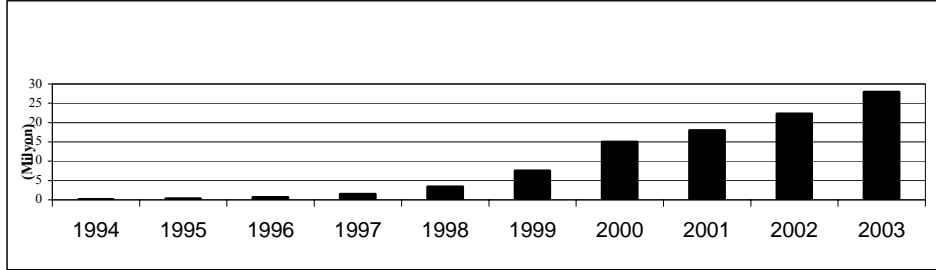
Türkiye'de mobil telefon hizmetleri hem analog hem de dijital olarak sunulmaktadır. PTT, ikisi de özel sektör firmalarıyla yapılan gelir paylaşımı anlaşması yoluyla olmak

üzere, 1986'da analog, 1994'te de dijital mobil telekomünikasyon hizmetleri vermeye başladı. NMT-450 sistemi üzerinden sağlanan analog mobil sistem, başlangıçtan itibaren araç telefonu olarak kullanılmaktadır. Sistemde 4 ayrı santral (MTX) 632 baz istasyonu ve 4327 radyo kanalı ile tüm ülke çapında 117.000 aboneye hizmet vermektedir. Yaklaşık 100 milyon \$.lık yatırım yapılmıştır (DPT 2001).

Mobil iletişimde, 1994'te Turkcell ve Telsim'in piyasaya girmesiyle sınırlı bir rekabet olmuştur. Nisan 2000'de iki GSM 1800 lisansı için bir ihale yapılmış ve İş-Tim 2.250 milyar Amerikan Doları teklifle ihaleyi kazanmıştır. Ancak ihalede yüksek teklifin sunulmasının arkasında, dördüncü GSM lisans ihalesinin engelleme amacı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü dördüncü GSM lisans ihalesinde önerilecek teklifin üçüncü ihalede verilen bedelin aşağısında kalmaması gerektiğine dair bir şartın bulunması bu tezi güçlendirmektedir. Gerçekte, dördüncü GSM lisans ihalesi yapılıncaya hiçbir teklif ileri sürülmemiştir. Son olarak piyasaya katılan Aycell'e ise dördüncü lisans İş-Tim'in ihalede verdiği fiyat üzerinden verilmiştir. Ancak her iki GSM operatörünün sektörde arzuladığı noktayı yakalayamaması ve aynı zamanda üçüncü GSM operatörünün yabancı ortaklı şirket olması nedeniyle yabancı sermayenin ülkeden çıkmasını önlemek amacıyla da 19 Şubat 2004 tarihinde² İş-Tim' in GSM operatörü Aria ile Türk Telekom'un GSM operatörü Aycell'in birleşmesi ile GSM mobil telefon operatörü sayısı üçe düşmüştür. Türkiye'de GSM mobil telefon piyasasını diğer ülkelerden farklı kılan nokta, sabit telefon hizmeti sunan mevcut telefon şirketinin piyasaya ancak diğer operatörler iyice yerleştikten sonra girebilmesidir. Dijital mobil telefon hizmetleri GSM 900 Mhz üzerinden iletişimi sağlamak amacıyla Temmuz 1993 tarihinde, 500'er milyon dolar lisans bedeli karşılığı ve lisans koşulları uygun olduğunda, lisans verilmek üzere gelir paylaşımı esasına dayalı olarak mobil telefon sistemi sözleşmesi imzalanmıştır. Gelir paylaşım esasına göre yürütülmekte olan projede yatırımın tüm masrafları ilgili şirketlerce karşılanmaktaydı. Gelir paylaşım ücretleri, konuşma ücreti, aylık sabit ücret ve tesis ücretinden oluşmaktadır. İlgili sözleşmede elde edilen gelirin %67,1'i Türk Telekom'a ve % 32,9'u firmalar arasında paylaşılmıştır (DPT 2001).

Lisans koşullarının oluşması ile 27.4.1998 tarihinde 500 milyon \$ karşılığında Turkcell ve Telsim ile lisans imtiyaz sözleşmesi imzalanarak ilk defa telekomünikasyon alanında Türk Telekom'a alternatif işletmeler ticari faaliyete başlamıştır. 1994 yılında telekomünikasyon sektöründe faaliyete başlayan Turkcell ve Telsim büyük bir atılım gerçekleştirerek Şekil 5'te görüldüğü gibi 1994 yılı sonu itibariyle abone sayısı 81968 olan GSM abone sayısı bir yıl içinde % 306 büyüyerek, 1995 sonunda 330 bini geçen GSM abone sayısı, 1996 yılı sonunda 700 bine yaklaşmıştır. Bu dönemde abone sayısındaki artış hızı ise % 108 olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılı sonunda GSM abone sayısı 7 milyon 560 bine ulaşmıştır. 1999 yılına kadar GSM abone artış hızı % 100'ün üzerinde iken bu tarihten sonra abone artış hızı yavaşlamıştır. GSM mobil telefon sistemi abone sayısı artış hızı yavaşlarsa da artmaya devam etmiş ve 2003 yılı sonunda GSM abone sayısı 28 milyona yaklaşmıştır (Tablo 2). GSM mobil sistemindeki bu artışlar Yılmaz(2000)'in da belirttiği gibi sektörün karlılığının bir göstergesidir.

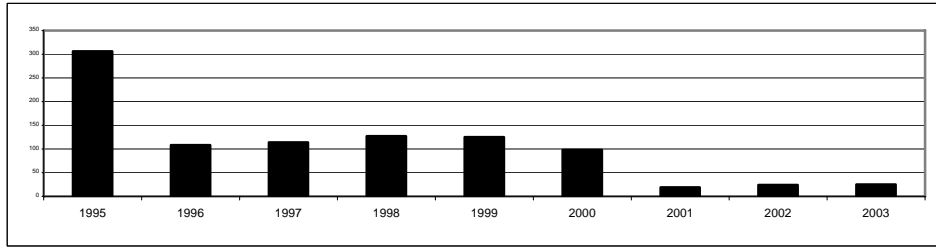
² www.tt-tim.com.tr(www.avea.com.tr)

Şekil: 5 Yıllara Göre Toplam GSM Abone Sayısı

DPT “Haberleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, 2001

Ancak Şekil 6’da da görüldüğü gibi 2000 yılında sonra GSM mobil telefon abone sayısı artış hızı büyük oranda düşmüştür. Bu düşüşün nedeni olarak, bu dönemde yaşanan ekonomik kriz ve sektördeki aşırı büyümeyi göstermek mümkündür. Zira abone sayısı olarak nüfusun yaklaşık %40’ı GSM mobil telefon sistemi kullanmaktadır.

Şekil:6 GSM Mobil Telefon Abone Artış Hızı(%)

DPT “Haberleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu” Ankara, DPT,2001

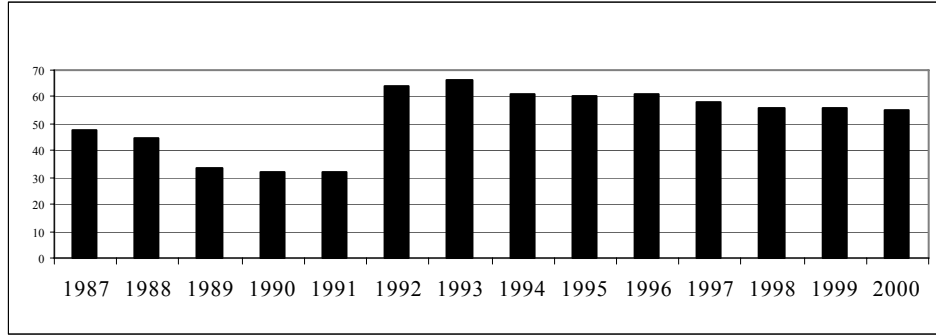
1.2.2 Kablo TV

Kablo TV hizmetleri 1991’de özel şirketlere ihale edilmiştir. Bunlar, Kablo TV şirketleri ile Türk Telekom arasında imzalanan 10 yıllık gelir paylaşımı sözleşmeleriyle çalışmaktadırlar. Altı tane Kablo TV işletmecisi mevcuttur ve bunların her biri bir bölgede tekeldir. Bunların altyapıları düşük kapasitede kullanılmaktadır. 2.2 milyon kapasiteye mukabil 900.000 aboneleri bulunmaktadır(OECD 2002). Halen Türkiye’de faal olan altı Kablo TV şirketi, Türk Telekom’un sadece kendisinin yapamayacağına karar verdiği şebekelerin yabancı şirketler tarafından kurulmasına müsaade etmesinden doğan tekeli nedeniyle, Türk Telekom’la yaptıkları gelir paylaşımı anlaşmaları çerçevesinde çalışmaktadır. Kablo TV şirketleri kendi Kablo TV şebekelerini kurmak için yatırım yapmıştır, fakat bu şebekelerin mülkiyeti Türk Telekom’da kalmıştır. Diğer taraftan bu şirketlerin her birinin, kendi özel bölgesinde münhasır işletme hakları vardır. Ancak mevcut mevzuat, Telekomünikasyon Kurumuna, Kablo TV şirketlerine, kendi şebekelerini kurma ve işletme amacıyla Telekomünikasyon Lisansları verme yetkisini tanımaktadır. Bu şirketler ayrıca, kendi şebekelerini kullanarak, ses iletim hizmetleri ve internet erişim hizmetleri

sağlayacaklardır. Fakat internet erişim hizmetleri için ayrı lisanslar almak zorunda kalacaklardır (OECD 2002).

1.3 Telefon Hizmetlerinde Kalite

Telefon hizmetlerinde sunulan hizmetin kalitesinin ana hat yoğunluğu ile birlikte bir diğer göstergesi ise 100 ana hat başına düşen arıza sayısıdır. 100 ana hat başına düşen arıza sayısı Şekil 7 incelendiğinde görüleceği gibi 1987' den 1991'e kadar bir düşüş göstermekle beraber 1992 yılından itibaren artmaya başlamış ve 1993 yılında yaklaşık 68 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı itibariyle 100 ana hat başına arıza sayısı 55 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1). Ancak bu miktar, Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok yüksektir. Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunda 100 ana hat başına arıza sayısı bildirilmemektedir. Arıza sayısı bildirilen ülkelerde ise miktar oldukça düşüktür. Dolayısıyla Telefon hizmetlerinde hizmetin kalitesinin göstergesi olan 100 ana hat başına arıza miktarının azaltılması için gerekli çalışmaların biran önce yapılması gereklidir. Çünkü yakın gelecekte özelleştirilmesi gündeme gelecek olan Türk Telekom'un cazibesinin artırılması için gereklidir.

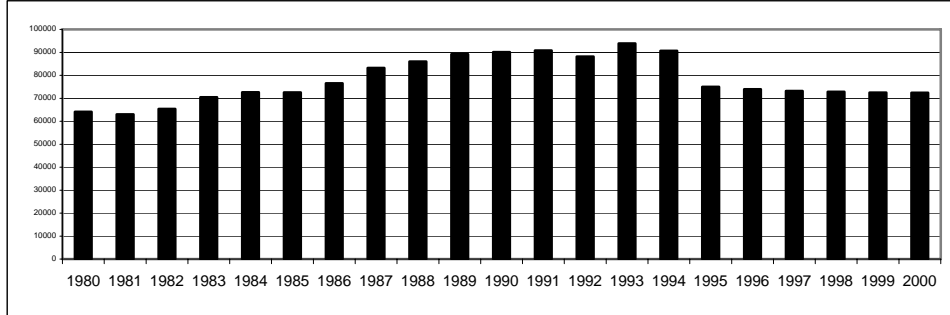

Şekil: 7 Yüz Ana hat Başına Telefon Arızası

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

1.3.1 Telekomünikasyon Sektöründe İstihdam Gelişimi

Sektörde istihdam 1983 yılında 64082 iken, ilerleyen yıllarda sürekli olarak artarak 1993 yılında zirve olan 93 897 kişiden 1997'de 73 177 kişiye inmiştir (Şekil 8). Fakat 1997 sonundan itibaren özellikle cep telefonu sektöründeki gelişmelerden dolayı istihdamdaki azalış durmuş ve 2000 yılında 72412 kişi telekomünikasyon sektöründe istihdam edilmektedir.

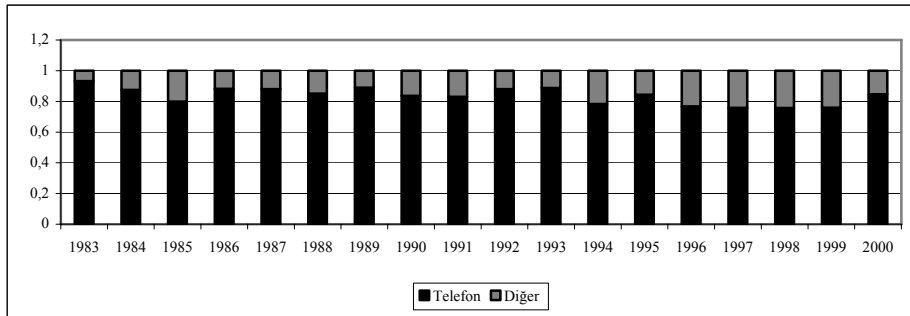

Şekil: 8 Telekomünikasyon Sektöründe Toplam İstihdam

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

1.4 Telekomünikasyon Sektörü Gelirleri ve Telefon Trafığı

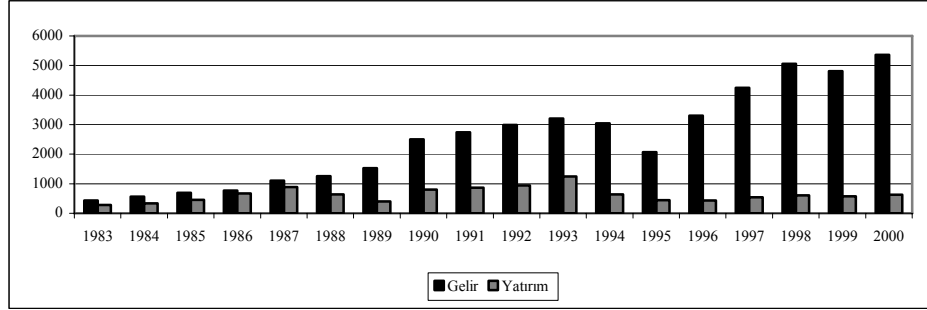
Türk telekomünikasyon sektörünün toplam gelirleri incelendiğinde, gelirlerin çok büyük bir kısmının telefon gelirlerinden oluştuğu Şekil 9'da görülmektedir. Telekomünikasyon sektörü gelirleri içinde hat tesis ücretleri, Kablo TV gelirleri, internet gelirleri v.b. diğer gelirlerin payının gösterildiği diğer gelirler kalemi yirmi yıllık dönem içerisinde 1996 ile 1999 yılları arasında %20'nin üzerine çıkmıştır (Tablo 3).

Şekil: 9 Toplam telekomünikasyon Gelirlerinin Dağılımı

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

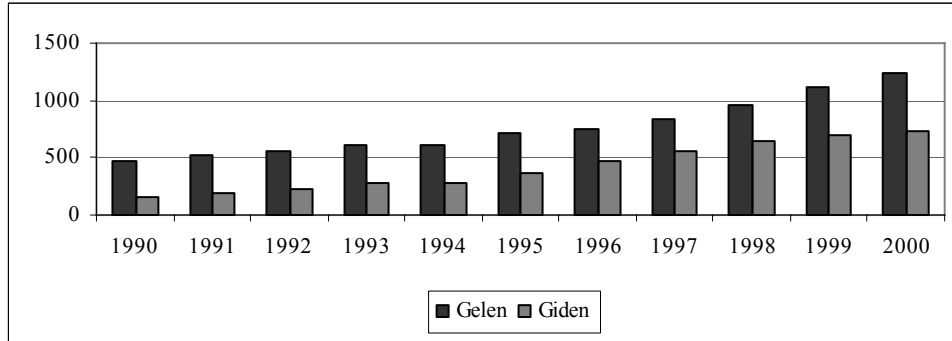
Telekomünikasyon gelirleri ve yatırımlarının karşılaştırıldığı Şekil 10'da görüleceği gibi; gelirler 1983 yılından itibaren 1993 yılına kadar sürekli olarak artış göstermesine karşı, yatırımlar dalgalı bir seyir takip etmektedir. Telekomünikasyon yatırımlarının zirve noktası olan 1993 yılından itibaren yatırımlarda bir azalış görülmekle birlikte, gelirler 1994 krizi ve takip eden yılda azalmış ve 1996 yılından itibaren tekrar yükselerek 2000 yılında yaklaşık olarak 5 Milyar 356 Milyon Dolar civarında gerçekleşmiştir. 1996 yılından itibaren telekomünikasyon gelirlerinin artmasında artan GSM mobil telefonları kullanımındaki artışında rolü vardır. Telekomünikasyon gelirleri 1999 ve 2000 yılları arasında dolar bazında % 8 artmıştır.

Şekil: 10 Telekomünikasyon Sektörü Gelir ve Yatırım Trendi (Milyon \$)

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

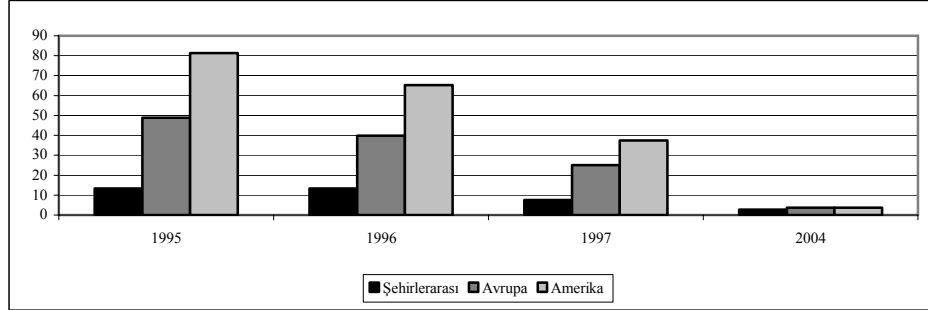
Türkiye’de çapraz sübvansiyon uygulamaları nedeniyle, şehir içi konuşma ücretleri düşük olarak belirlenirken, şehirlerarası ve uluslararası görüşmeler daha yüksek belirlenmektedir. Şehir içi telefon görüşmelerinin şehirlerarası ve uluslararası görüşmelerle sübvansiyon edilmesi, şehirlerarası ve uluslararası konuşma trafiğinin azalmasının başlıca nedenidir (Yılmaz 2000). Şekil 11’de görüleceği gibi 1995 yılına kadar uluslararası telefon trafiği gelen arama lehine oldukça yüksek iken fiyatlandırma politikalarındaki değişimler sonucu aradaki makas kapanmaya başlamıştır.

Şekil: 11 Uluslararası Telefon Trafik (Milyon Dakika)

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

Tablo 4’te Dolar bazında verilen konuşma ücretlerine ilişkin olarak çizilen Şekil 12’de görüldüğü gibi Türk telekom piyasasında politika değişikliği hemen göze çarpmaktadır. Çapraz sübvansiyon uygulamasının giderek hafifletildiği görülmektedir. 1996 Ekim’de telefon tarifelerine göre, yoğun saatlerde şehir içi görüşmeler için konuşma ücreti dakikada 15 sent iken, şehirlerarası görüşme tarifelerinin şehir içi görüşme tarifelerine oranı 13.3 idi. Uluslararası görüşme tarifelerinin şehir içi görüşme tarifelerine oranı ise Avrupa için 40 kat iken Amerika için 65 kat olarak değişmekteydi.

Şekil: 12 Şehir içi Görüşmelere Göre Şehirlerarası ve Uluslararası Telefon Tarifeleri
Kaynak: Yılmaz (2000); www.telekom.gov.tr

2004 yılında uzun mesafe telefon hizmetleri (UMTH) lisansı verilmesi ile birlikte fiyatlandırma politikalarında devrim gerçekleşmiştir. Şekil 12’de de görüldüğü gibi 1995 yılında Avrupa görüşme tarifesi şehir içi görüşme tarifesinin 25 katı, Amerika görüşme tarifesi ise 37.5 katı iken uzun mesafeli telefon görüşmelerinin rekabete açılması ile birlikte oranlar çok büyük miktarlarda düşmüştür. Bu ise çapraz sübvansiyon uygulamasının kaldırılması yönünde büyük adımların atıldığının göstergesidir. Dolayısıyla Türk telekomünikasyon sektöründe de gerçekçi fiyatlar uygulanmaya başlamıştır. Aslında şehir içi ve şehirlerarası bakım ve onarım giderlerinin uluslararası bakım ve onarım giderlerine göre daha düşük olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, rekabetin tesis edilmesi ile birlikte tarifelerdeki düşmenin uygulanması daha iyi anlaşılacaktır. Rekabetçi yapının şehir içi görüşmelerde de tesis edilmesi için UMTH tarifelerindeki düşüş bir işaret olarak kabul edilebilir.

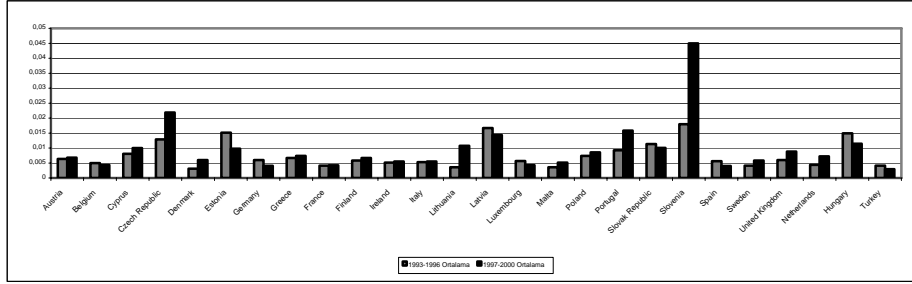
Uluslararası görüşme tarifelerindeki düşüş giden trafiğinin artmasını sağlayacaktır. Özellikle yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının yoğun olduğu ülkelerle yapılan görüşmelerde tersine bir gelişme olacağını yani, Türkiye’den çıkan aramalarda artış olacağını söylemek mümkündür.

2 Telekomünikasyon Sektörünün Karşılaştırmalı Analizi

Bu bölümde Avrupa Birliği ülkeleri telekomünikasyon sektörü ile Türk telekomünikasyon sektörü karşılaştırılarak Türk telekomünikasyon sektörünün de Avrupa Birliği telekomünikasyon sektörü ile uyum sağlanması yönünde öneriler sunulacaktır.

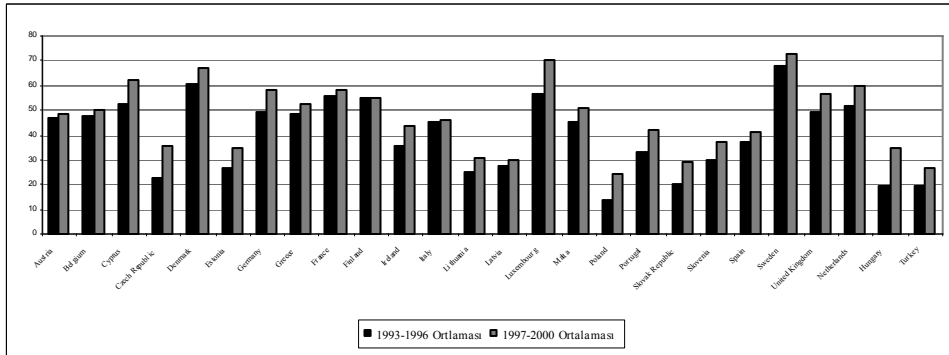
Telekom sektöründe karşılaştırmalı analiz yapılırken birinci olarak, telekom yatırımlarının GSYİH içindeki payının gösterildiği Şekil 13 incelendiğinde 1997-2000 döneminde genel olarak Avrupa Birliği ülkelerinde önceki dönem ortalamasına göre, birkaç ülke hariç bir artış görülmektedir. Aynı dönemde Çek Cumhuriyeti ve özellikle Slovenya telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payı çok yüksek miktarda artmıştır. Türkiye açısından telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payı binde 3 civarında gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği dönem ortalaması ise binde 9’dur (Tablo 1). Bu ise, Avrupa Birliği telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payının, Türkiye’de telekomünikasyon yatırımlarının GSYİH içindeki payının üç katı

olduğunu göstermektedir. Türkiye Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda ilerlerken, telekomünikasyon sektörünün geliştirilmesi için telekom yatırımlarının artırılarak telekomünikasyon sektöründeki gelişmenin hızlandırılması gerekmektedir. Çünkü telekomünikasyon artık hayatın ayrılmaz bir parçası olmuş ve ekonomik, sosyal ve siyasal hayatı düzenler hale gelmiştir. Bu nedenle Telekomünikasyon sektöründe 1983 sonrası atılım dönemindeki gibi bir ivmeye ihtiyaç vardır.

Şekil: 13 Telekomünikasyon Yatırımlarının GSYİH'ya Oranı
Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye'nin telekomünikasyon altyapısının ana hat yoğunluğu, verimlilik ve servis kalitesi bakımından Avrupa Birliği üyesi ülkelerin çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin Mayıs 2004'te genişlediği de göz önüne alınırsa Türkiye'nin telekomünikasyon sektörü için katetmesi gereken mesafenin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

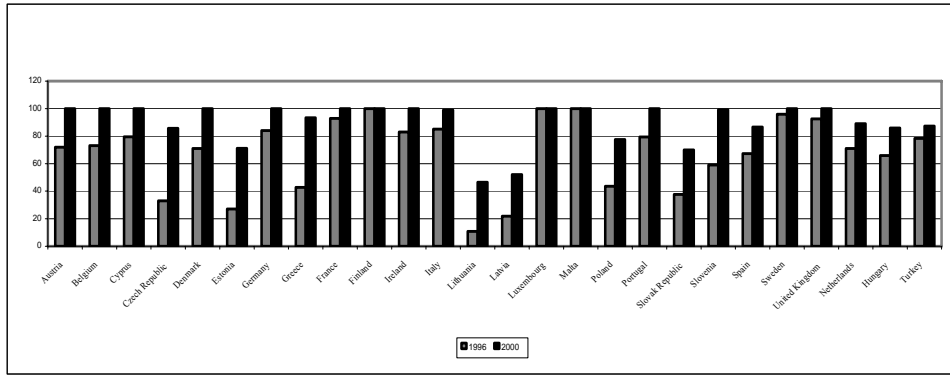

Şekil: 14 Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye Ana hat Yoğunluğu
Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

Avrupa Birliği üyesi ülkelerde ana hat yoğunluğunun gösterildiği Şekil 14 incelendiğinde Türkiye'de ana hat yoğunluğunun Avrupa Birliği ülkelerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği'ne 1 Mayıs 2004 tarihinde katılan on yeni üye ülke ile karşılaştırıldığında bile Türkiye ana hat yoğunluğu ortalaması yine düşüktür. Avrupa Birliği ana hat yoğunluğu yeni üye ülkelerin katılımıyla birlikte düşmesine rağmen, ana hat yoğunluğu 49.9'tür Yeni katılımlardan önce Avrupa Birliği üyesi 15

ülkenin ana hat yoğunluğu ise 55'tir Türkiye'de ana hat yoğunluğu 2001 yılı itibariyle yaklaşık 29 olduğu düşünülürse Türkiye'nin altyapı şebekesini geliştirmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Ancak burada yukarıda da belirtilen Türk aile yapısını da dikkate almak gerektiği unutulmamalıdır. Türk aile yapısına rağmen, şehirlerde yaşayan nüfusun sürekli artış göstermesi nedeniyle çekirdek aile yapısındaki çözülme göz önünde bulundurularak, telekomünikasyon şebekesi yatırımlarının artırılması gerekmektedir.

Analizde kullanılan bir başka gösterge ise dijitalleşme oranıdır. Tablo 1 ve Şekil 15 incelendiğinde dijitalleşme oranı Avrupa Birliği üyesi ülkelerin üçte ikisinde %100'e ulaşmıştır. Genelde yeni üye ülkelerde dijitalleşme oranı düşük düzeyde kalmıştır. Türk telekomünikasyon sektöründe dijitalleşme oranı 1996 yılında yaklaşık % 78 iken bu oran 2000 yılı itibariyle % 87'ye ulaşmıştır.

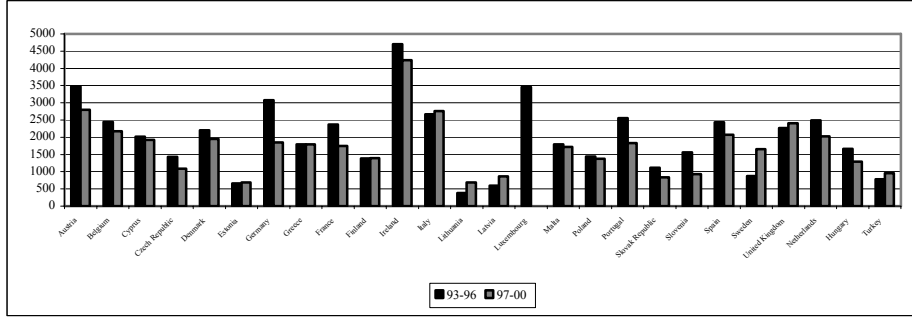
Şekil: 15 Dijitalleşme Oranı

Kaynak: ITU, "World Telecommunication Indicators Database", 2002

Avrupa Birliği ortalamasının % 83 olduğu dikkate alındığında Türk telekomünikasyon sektöründe dijitalleşme oranının Avrupa Birliği ortalamasından yüksek olduğu görülecektir. Ancak Avrupa Birliği genişleme öncesi üye ülkelerinde dijitalleşme oranının % 98 olduğu dikkate alınır, dijitalleşme oranının artırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde Avusturya, Belçika, Danimarka, Yunanistan ve Slovenya'da dijitalleşme oranı 1996 yılında Türkiye'den daha düşük iken bu oran 2000 yılında Yunanistan'da %93'e, Slovenya'da ise %99'a yükselirken diğer üç ülkede ise %100'e ulaşmıştır. Bu gelişme, anılan ülkelerin dijitalleşme konusunda gerekli atılımları yaptıklarını ve dijital sistemin yarattığı, kapsam ekonomilerinden yararlanma konusunda mesafe aldıklarının göstergesidir. Oysa Türkiye'de dijitalleşme oranında bir yavaşlama olduğu görülmektedir. Kapsam ekonomilerinden yararlanabilmek için Türkiye'nin de dijitalleşme oranını bir an önce % 100'e çıkarması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Türk telekomünikasyon sektörü ile Avrupa Birliği telekomünikasyon sektörü karşılaştırılmasında diğer bir ölçüt ise, ana hat başına telefon geliridir. Ana hat başına telefon gelirleri açısından yapılan karşılaştırmalarda (Şekil 16 ve Tablo 1) Türkiye'de sabit telefon gelirlerinde uygulanan çapraz sübvansiyon nedeniyle ana hat başına gelir

Avrupa Birliği ortalamasından düşüktür. 2000 yılı itibariyle Avrupa Birliği ana hat başına sabit telefon geliri 386\$ iken bu rakam Türkiye’de 247\$’dır. Türkiye’de oranın düşük çıkmasının bir diğer nedeni ise kırsal kesimdeki altyapı genişlemesidir. Şehirlere oranla kırsal kesimde telefon arzının daha az olması nedeniyle, şebeke genişlemesi ana hat başına düşen gelirin azalmasının bir diğer nedenidir (Yılmaz 2000).

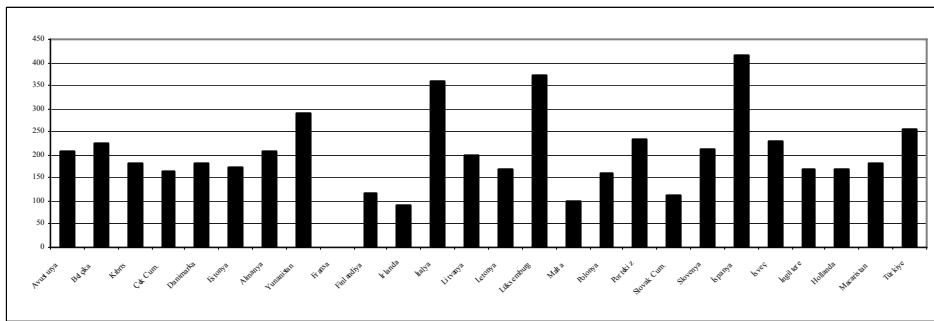

Şekil: 16 Ana hat Başına Düşen Sabit Telefon Geliri (Dönem Ort.)

Kaynak: ITU, “World Telecommunication Indicators Database”, 2002

Ana hat başına sabit telefon gelirinin düşük olmasının Türkiye için yarattığı avantajlarda vardır. Örneğin, yatırıma çok yüksek oranda kaynak aktarımı yapmadan, giderlere göre fiyat tespiti politikası uygulandığı takdirde, karın artırılması mümkündür. Özelleştirme öncesi ana hat başına düşen gelir oranının düşük olması, sektöre girmek isteyen işletmeler için ciddi bir artış potansiyelini ifade etmektedir.

Telekomünikasyon sektörünün verimliliği açısından, Türk telekomünikasyon sektörünün verimliliği Avrupa Birliği’nin üzerindedir. 2000 yılı itibariyle çalışan başına ana hat Türkiye’de 254 iken bu rakam Avrupa Birliği ülkelerinde 197’dir. Verimlilik açısından ilginç olan nokta, Türkiye’de telekomünikasyon sektöründe verimliliğin Avrupa Birliği’nin genişleme öncesi 15 üye ülke ortalamasından da yüksek olduğudur (Tablo 1 ve Şekil 17).

Şekil: 17 İstihdam Başına Ana hat (2000)

Kaynak: ITU, “World Telecommunication Indicators Database”, 2002

Ancak hizmetin kalitesi açısından Avrupa Birliği ile yapılan karşılaştırmada verimliliğe paralel şeyler söylemek mümkün değildir. Zira, Tablo 1’de görüleceği gibi, Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunda yüz hat başına arıza bildirim yapılmamıştır. Bu ise hizmetin kalitesinin göstergesidir. Şekil 7’de gösterildiği gibi Türkiye’de yüz hat başına arıza miktarı 55’tir. Bu rakam, iki hattan birinin arızalı olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ

Türk telekomünikasyon sektörü Avrupa Birliği telekomünikasyon sektörü ile karşılaştırıldığında sektörün hizmet kalitesi bakımından oldukça geri kaldığı ortaya çıkmıştır. On yıllık bir sürede sürekli olarak özelleştirilmesi için girişimde bulunulan ve ancak onuncu yıldan sonra özelleştirilen Türk Telekomünikasyon A.Ş. hizmetleri için bu süre zarfında yeterli yatırımların bu durumun bir nedeni olarak kabul edilebilir. Sektörde bazı alanlarda rekabetin sağlanması diğer alanlarda da özelleştirmenin gerçekleşmesi sektörde önümüzdeki dönemde hızlı gelişmelerin yaşanacağı beklentisini güçlendirmektedir. Son olarak, Telekomünikasyon Kurumu sektörde düzenleyici işlevini yerine getirirken, rekabeti ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri engelleyici düzenlemeleri almaktadır.

KAYNAKÇA

DPT “*Haberleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*” Ankara, DPT,2001.

ITU, “*World Telecommunication Indicators Database*”, Cenevre, 2002

OECD “*Communication Outlook*”, OECD, Paris, 1999.

OECD “*OECD’nin Düzenleyici Reform İncelemeleri: Türkiye*”2002, (Çev. URAS, V. ve ARSLANOĞLU A.), Ankara, Başbakanlık, 2002

YILMAZ, Kamil “Telekomünikasyon Sektöründe Reform: Özelleştirme, Düzenleme ve Serbestleşme” İçinde ATİYAS, İzak, “*Devletin Düzenleyici Rolü*” İstanbul, TESEV yayımları, 2000:35-86

www.tk.gov.tr

www.telkoder.org.tr

www.telekom.gov.tr

www.tt-tim.com.tr(www.avea.com.tr)

Tablo:1 Avrupa Birliği ve Türk Telekomünikasyon Sektörü

	Kişi Başına GSYİH 2000 Yılı	Anahat Yoğunluğu	Nüfus (000)	Yatırım GSYİH oranı(1997- 2000)	Dijitalleşme Oranı	İstihdam Başına Anahat	Anahat Başına Yatırım (\$)	Anahat Başına Gelir (\$)	100 Hat Başına Arıza
Avr. Bir. Ort	15970	49,3	18070	0.01	83	197	222	386	
Avusturya	23264	47,2	8121	0,007	100	207	220	641	-
Belçika	21212	49,8	10161	0,004	100	223	178	504	-
Kıbrıs	13187	65,6	671	0,010	100	183	49	403	23
Çek Cum.	4931	37,6	10295	0,021	86	164	311	261	17
Danimarka	30470	72	5330	0,006	100	180	291	434	-
Estonya	3455	36,3	1439	0,010	71	172	97	163	19
Almanya	22686	61,1	82260	0,004	100	209	117	383	-
Yunanistan	10595	53,6	10565	0,007	93	289	214	391	10
Fransa	21735	57,7	58892	0,004	100	-	97	396	-
Finlandiya	23341	55	5176	0,007	100	118	319	338	-
İrlanda	25022	42	3787	0,006	100	91	236	1004	-
İtalya	18689	47,4	57298	0,011	99	358	318	588	-
Litvanya	3042	32,2	3693	0,014	47	197	109	171	20
Letonya	2930	30,3	2424	0,004	52	170	98	223	29

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2007, s.1-20

Lüksemburg	47742	75	441	0,004	100	373	174	-	7
Malta	9068	52,4	390	0,005	100	100	123	410	28
Polonya	4078	28,3	38644	0,009	78	159	125	304	-
Portekiz	10436	43	10023	0,16	100	234	514	400	11
Slovak Cum.	3540	31,4	5402	0,010	70	112	59	194	27
Slovenya	9108	39,5	1990	0,044	99	212	437	164	21
İspanya	13863	42,6	40122	0,004	87	415	131	546	-
İsveç	25603	74,56	8880	0,006	100	231	373	389	-
İngiltere	23694	58,9	59766	0,009	100	170	231	567	-
Hollanda	23007	62	15987	0,007	89	169	378	466	-
Macaristan	4561	38	10005	0,011	85	182	143	316	-
Türkiye	3111	28,2	65293	0,003	87	254	34	247	55

Kaynak: World Telecommunication Indicators Database, ITU, 2002.

Tablo: 2 GSM Sektörüne Ait Veriler

Yıllar	Toplam Abone Sayısı	Abone Sayısı Artış	Artış Hızı(%)
1994	81,968		
1995	332,716	250,748	306
1996	692,779	360,063	108
1997	1481,323	788,544	114
1998	3360	1878,677	127
1999	7560	4200	125
2000	14970	7410	98
2001	17950	2980	19
2002	22323,12	4373,118	24
2003	27887,54	5564,417	25

Kaynak: Haberleşme ÖİK Raporu, DPT,2001; www.tk.gov.tr ; www.telkoder.org.tr

Tablo: 3 Telekomünikasyon Göstergeleri

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İstihdam	70445	72590	72553	76508	83199	85970	89209	90085	90783	88148	93897	90687	74987	73933	73177	72845	72463	72412
Gelir(Milyon \$)	437,2	564,5	695,3	763,7	1103,7	1254,3	1528,5	2497,9	2744,1	2985,8	3205,3	3043,7	2065,7	3301,2	4248,7	5052,9	4803,9	5356
Anahat Başma Gelir(\$)	243,76	254,4	247,0	242,2	262,8	217,3	231,9	304,3	279,4	279,11	260,1	195,5	131,9	177,3	204,4	225,4	202,1	246,5
Yatırım	284,9	338,1	456	675,3	884,2	644,2	403,9	802,5	869,9	946,8	1248,6	643,5	445,4	433,3	546	603,7	574,8	627,9
Yatırım/GSYİH (%)	0,56	0,68	0,86	0,89	1,01	0,73	0,39	0,53	0,57	0,58	0,67	0,47	0,26	0,24	0,29	0,29	0,29	0,31
Telefon Geliri/Top. Gelir (%)	93,3	87,5	79,9	88,2	88,0	85,1	89,0	83,6	83,0	88,0	88,7	78,3	84,7	76,7	75,8	75,7	75,9	84,7
Diğer Gelirler/Top. Gelir	6,7	12,5	20,1	11,8	12,0	14,9	11,0	16,4	17,0	12,0	11,3	21,7	15,6	23,3	24,2	24,3	24,1	15,3

Kaynak: World Telecommunication Indicators Database, ITU, 2002.

Tablo: 4 Türk Telekom Görüşme Ücretleri (ABD doları)

	Ekim 1995		Ekim 1996		Kasım 1999		Eylül 2004	
	Normal	İndirim	Normal	İndirim	Normal	İndirim	Normal	İndirim
Şehiriçi	0.018	0.011	0.015	0.009	0.020	0.012	0.048	0.024
İl içi	0.090	0.054	0.075	0.045	0.075	0.045	0.048	0.024
Şehirlerarası: <100 km	0.144	0.086	0.120	0.072	0.120	0.072	0.13	0.13
Şehirlerarası: >100 km	0.240	0.144	0.200	0.120	0.150	0.090	0.13	0.13
Yurtdışı: Avrupa	0.878	0.585	0.598	0.359	0.500	0.322	0.18	0.18
Yurtdışı: ABD	1.463	1.097	0.978	0.587	0.750	0.600	0.18	0.18
ŞA<100km/Lokal Oranı	13.3	13.1	13.3	13.3	7.5	7.5	2.7	5.4
Avrupa/Lokal Oranı	48.8	53.2	39.9	39.9	25.0	23.0	3.75	7.5
ABD/Lokal Oranı	81.3	99.7	65.2	65.2	37.5	42.9	3.75	7.5

Kaynak: Yılmaz (2000); www.telekom.gov.tr